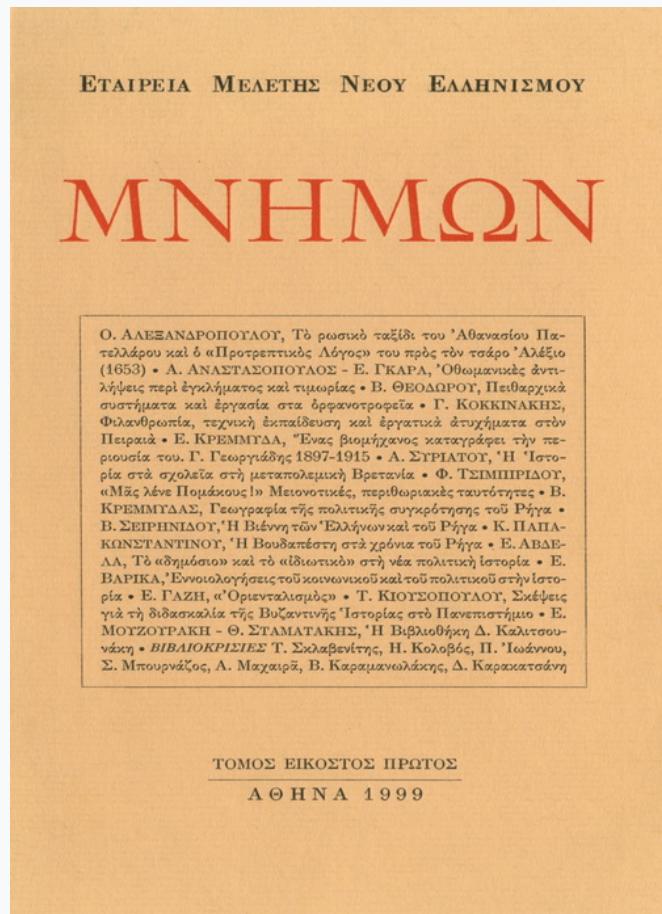


## Μνήμων

Τόμ. 20 (1998)



### ΑΠ' ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΣΤΟ ΕΝΤΥΠΟ

ΧΡΙΣΤΟΣ Γ. ΜΑΝΟΥΣΑΡΙΔΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.679](https://doi.org/10.12681/mnimon.679)

### Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΝΟΥΣΑΡΙΔΗΣ Χ. Γ. (1998). ΑΠ' ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΣΤΟ ΕΝΤΥΠΟ. *Μνήμων*, 20, 277-290.  
<https://doi.org/10.12681/mnimon.679>

# “MANOYTIOY, MARTYRIA

ΧΡΙΣΤΟΣ Γ. ΜΑΝΟΥΣΑΡΙΔΗΣ

## ΑΠ' ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΣΤΟ ΕΝΤΥΠΟ

Πρὸιν ἀπ' ὅλα ὁφείλω μιὰν ἐξήγηση. Εὐχαριστώντας αὐτοὺς ποὺ μοῦ πρότειναν νὰ κάνω τὴν παρουσίαση, πρέπει νὰ σᾶς πῶ πῶς δέχτηκα ἀφοῦ προηγουμένως ἔγινε ἀποδεκτὴ ἡ ἀντιπρότασή μου στὴν Ἐπιτροπὴν Παρουσιάσεων, ἡ Συνάντηση νὰ γίνει στὸ τυπογραφεῖο —γιὰ εὐնόητους λόγους. Εὐχαριστῶ ὅλα τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς γι' αὐτό, καθὼς καὶ ὅλους ἐσᾶς ποὺ εἴχατε τὴν καλωσύνη νὰ φύσαστε διὰ ἑδῶ.

Θέλω νὰ ζητήσω νὰ μὲ συγχωρέσετε γιὰ τὸ ὅτι ἡ ὁμιλία μου —εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποὺ μιλῶ σὲ συνάθροιση— ἀναπτύσσεται σὲ πρῶτο πρόσωπο. Διαφαίνεται συνεχῶς τὸ ἔγώ. "Ομως, καθὼς θὰ διαπιστώσετε, τὰ λεγόμενά μου προέρχονται μόνο ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἐμπειρία, καὶ δὲν ἔχω ἄλλον τρόπο νὰ ἐκφραστῶ. Δὲν καταφεύγω στὴν Ἰστορία καὶ δὲν κάνω Ἰστορία.

Μετὰ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐξήγηση, Φίλες καὶ Φίλοι, σᾶς καλωσορίζω ὅλους στὸ χώρο τοῦ ἐργαστηρίου· καὶ ἐσᾶς ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ ἐπισκέπτεστε τὸ ὑπόγειο τοῦτο, καὶ ἐσᾶς ποὺ γιὰ πολλοῦτὴ φορὰ ἔρχεστε στὸ τυπογραφεῖο.

Προσπαθοῦμε νὰ εἴμαστε φιλόξενοι στοὺς ἐπισκέπτες μας. Αὐτοὶ μπορεῖ νὰ εἶναι πελάτες, φίλοι πελατῶν, φίλοι δικοὶ μας, ἀκόμη καὶ ἀγνωστοὶ ποὺ ἐνδιαφέρονται νὰ ἐπισκεφτοῦν τὸ ἐργαστήριο καὶ νὰ πάρουν μιὰ γεύση ἀπὸ τὸν τρόπο διαδικασίας τῆς παραγωγῆς τῶν ἐντύπων καὶ νὰ γνωρίσουν ἀνθρώπους ποὺ ἀσχολοῦνται μ' αὐτὸν τὸ ἀντικείμενο, μ' αὐτὴν τὴν δουλειά.

Δὲν θυμᾶμει ν' ἀρνήθηκα σὲ κάποιον, ὅχι τὸν ἐρχομόδιον ἑδῶ, ἀλλὰ δὲν ἀρνήθηκα ἐπίσης σὲ κανένα τὴν συμβουλή μου, ὅταν μοῦ ζητήθηκε, προκειμένου νὰ τυπώσει ἔνα κείμενο. Ἀπὸ μιὰν ἀπλὴν γνώμη γιὰ ἔναν τίτλο διὰ διάβασμα ὅλου τοῦ κειμένου, μήπως ἐντοπισθοῦν κάποιες χοντρές ἀντιθέσεις ἡ, ἢν προκειται γιὰ δοκίμια, μήπως παρατηρηθοῦν τεχνικὰ σφάλματα. Ἐπαναλαμβάνω, δὲν μιλῶ γιὰ τοὺς συνεργάτες ἡ τοὺς πελάτες. Σὲ ὅποιον μοῦ ζητησε τὴν ἀποψή

Εἰσήγηση στὴ συνάντηση-συζήτηση ποὺ δργάνωσε ἡ Ἐταιρεία Μελέτης Νέου Ἑλληνισμοῦ στις 18 Ιουνίου 1998 στὸ τυπογραφεῖο Μαρούτιος. (Οἱ φωτογραφίες εἶναι τοῦ Βασ. Ξενιᾶ).

μου τοῦ τὴν εἶπα, ἀρκεῖ νὰ εἶχα βέβαια ἄποψη γι' αὐτὸ ποὺ μοῦ ζητήθηκε.

Νὰ πῶ ἐδῶ πώς μερικὲς φορὲς ζητιέται γνώμη κριτικοῦ ἐπὶ τῆς ἀξίας τοῦ κειμένου καὶ ὅχι γνώμη τεχνικοῦ. "Ε, τότε δὲν ἔκφράζω τὴν ἄποψή μου. Εἴτε γιατὶ δὲν εἶμαι σὲ θέση ἢ γιατὶ δὲν θέλω. Γι' αὐτὰ τὰ θέματα ὑπάρχουν πολλοὶ ἄλλοι περισσότερο εἰδικοί. Τεχνικὴ ἄποψη ἔκφράζω γιὰ ἔντυπα πού, εἴτε τυπώνονται ἐδῶ, εἴτε ἐκδίδονται ἀπὸ ἄλλο ἔργαστήρι μὲ τὴν παλιὰ καὶ αἰώνια μέθοδο, εἴτε ἀκόμη καὶ μὲ τὸν σύγχρονο τρόπο παραγωγῆς βιβλίων. Φυσικὰ καὶ δὲν εἶμαι γνώστης τῆς κομπιουτερικῆς παραγωγῆς. "Ομως δὲ χρήστης ἢ ἀναγνώστης τοῦ βιβλίου δὲν ἐνδιαφέρεται μὲ ποιὸν τρόπο ἔχει παραχθεῖ τὸ ἔντυπο. 'Εκεῖνο ποὺ ἐνδιαφέρει τὸν μελετητὴ τοῦ βιβλίου εἶναι νὰ τοῦ παρέχει, σχετικὰ εὔκολα, τὴ δυνατότητα νὰ ἐκμεταλλευθεῖ τὸ ὑλικὸ γιὰ τὸ διόπιο προμηθεύτηκε τὸ ἔντυπο.

Συμβάνει πολλὲς φορὲς νὰ μὴν κατανοοῦμε αὐτὸ ποὺ διαβάζουμε. Καὶ γνωρίζουμε πώς ἐκεὶ μέσα βρίσκονται πράγματα πολὺ ἐνδιαφέροντα. Τότε μὲ εὔκολία κατηγοροῦμε τὸν συγγραφέα, λέγοντας πώς δὲν ξέρει τί λέει. Κι δύως, μπορεῖ νὰ μὴν φταίει δὲ συγγραφέας. "Τύπορχει μεγάλη πιθανότητα ἢ εὑθύνη νὰ βαρύνει τὸν ἐπιμελητὴ ἢ τὸν τυπογράφο καὶ μερικὲς φορὲς καὶ τοὺς δύο. 'Η κακὴ στίξη ἢ ἡ κακὴ δομὴ τοῦ ἔντυπου, ἀκόμη καὶ τὰ πολλὰ λάθη ἢ τὸ κακοτυπωμένο βιβλίο δύσκολα κρατᾶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστη.

Καλὸ θὰ ἦταν δὲ κάτοχος τοῦ ἔντυπου νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ γνωρίζει τὸ λόγο ποὺ τοῦ προκαλεῖ ἀντιπάθεια τὸ βιβλίο.

Φαντασθεῖτε δόλους ἐμᾶς τοὺς καλοφαγάδες νὰ μὴν εἴμαστε σὲ θέση νὰ διακρίνουμε τὸ καλομαγειρεμένο φαγητὸ ἀπὸ τὸ φαγητὸ ἐκεῖνο ποὺ οὔτε οἱ σκύλοι οὔτε οἱ γάτες τρῶνε. Δὲν λέω γιὰ τὸ κρασί, αὐτὸ πιὰ ἔχει καταντήσει εἶδος σὲ ἔλλειψη, ἀν θέλουμε νὰ μιλᾶμε γιὰ γνησιότητα καὶ ὅχι γιὰ τὰ παράγωγά του. "Ομως, φοβᾶμαι, πώς σὲ λίγο τὸ ἵδιο θὰ καταντήσει καὶ τὸ καλὸ σωστὸ βιβλίο. Θὰ φάχνουμε σὰν ἄλλοι Διογένηδες γιὰ ἀνακαλύψουμε, μέσα στὰ ἀσφυκτικὰ γεμάτα ἀπὸ ἔντυπα βιβλιοπωλεῖα, κάποιο ἀπὸ αὐτὰ ποὺ νὰ θυμίζει βιβλίο ἢ ἔργο ἴνανδ νὰ μᾶς κατατοπίσει στὰ θέματα γιὰ τὰ διόπια τὸ προμηθεύμαστε.

'Επανέρχομαι στὴν ἀρχικὴ ἄποψη πώς γνώμη μπορεῖ νὰ ἔχουν, πάνω στὶς ἐκδόσεις, δοσοὶ ὑπηρετοῦν μὲ ἀγάπη καὶ εὐσυνειδησία τὴν παραγωγὴ τῶν βιβλίων. Τέτοιοι, εὐτυχῶς, ὑπάρχουν ἀκόμη ἀρκετοί. Αὐτοὶ ἐντοπίζονται ὅχι μόνο στὴν κάστα τῶν τεχνικῶν ἢ γενικὰ τῶν παραγωγῶν βιβλίων ἀλλὰ καὶ, κυρίως, στοὺς ἐπιμελητές ἐκδοσῆς καὶ σὲ ἀρκετοὺς συγγραφεῖς. 'Εκεῖνοι ποὺ συνεχῶς ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὸ καλοῦ τύπου παραγωγῆς βιβλίο εἶναι οἱ ἐκδότες-ἔμποροι-βιβλιοπώλες. Καὶ εἶναι αὐτὸς ὁ κλάδος ποὺ ἔχει τὴ μεγάλη παραγωγὴ στὰ χέρια του. Γι' αὐτὸς καὶ ἀπογοητεύμαστε γιὰ τὸ μέλλον καὶ τὴν ποιότητα τῶν ἔντυπων. Γι' αὐτὸς μίλησα προηγουμένως γιὰ Διογένηδες.

"Ας προσπαθήσουμε τώρα νὰ συζητήσουμε γιὰ τὸ πῶς τὸ χειρόγραφο ή καλύτερα ποιὸς εἶναι ὁ ἴδιανικὸς τρόπος ὡστε τὸ χειρόγραφο νὰ γίνει ἔντυπο, νὰ γίνει βιβλίο.

Γιὰ νὰ φτάσουμε σ' αὐτό, θὰ ἔλεγα νὰ περιπλανηθοῦμε γιὰ λίγο στὸν χῶρο ἐνὸς τυπογραφείου, που εἶναι ἐνα τμῆμα τοῦ γενικότερου ὄρου, Γραφικὲς Τέχνες.

"Ας πάμε μερικὲς δεκαετίες πίσω. Ἐκεῖ, στὰ τέλη τῆς πρώτης δεκαετίας, τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ αἰώνα μας. Ἐπιλέγω αὐτὴ τὴν χρονικὴ περίοδο γιὰ δύο βασικοὺς λόγους:

Πρῶτα, γιατὶ εἶναι ἡ ἐποχὴ που μπαίνω στὸν κλάδο, στὸν δποῦ καὶ δουλεύω πάνω ἀπὸ σαράντα χρόνια τώρα, ἀγνοώντας ὃς τότε τὸν μηχανισμὸ παραγωγῆς τῶν ἔντυπων. Δὲν μὲ εἶχε ποτὲ ἀπασχολήσει κάποιο ἀνάλογο θέμα.

"Ας παρενθέσω ἐδῶ τὴν ἀποφή που πολλὲς φορὲς μὲ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς παρόντες ἔχουμε κουβεντιάσει. Λέω λοιπὸν νὰ μὴν ψάχνετε γιὰ καλλιτεχνικὴ φλέβα ἡ γιὰ προϊστορία. Ἐκτὸς κι ἀν μᾶς φωτίζει ἀπ' τὰ βάθη τῶν αἰώνων ὁ πρόγονός μας ὁ Μανούτιος. Ἡ καλλιτεχνικὴ φλέβα καὶ προϊστορία πάντως —γιὰ νὰ ἐπικαλέσουμε στὴν πραγματικότητα— συνοψίζονται στὸ ἔξης ἀπλὸ γεγονός. Στὴ μεγάλη ἀνάγκη γιὰ ἐπιβίωση πρῶτο καί, δεύτερο, αὐτὴ ἡ ἐπιβίωση νὰ γίνεται χωρὶς συγκρούσεις μὲ τὸ ἐγώ καὶ δυσαρέσκειες μὲ τοὺς συναλλασσόμενους.

Τυπογραφικὴ καλλιτεχνία, βέβαια, ὑπάρχει —χωρὶς φλέβα— ἀλλὰ αὐτὴ ἔρχεται μὲ τὸν καιρὸ, μετὰ ἀπὸ πολύχρονη θητεία κοντὰ σὲ ἀξιούς τεχνίτες καὶ μὲ πολλὴ ὑπομονὴ στὸν γενικὸ ὄρο, διτι κάνεις νὰ τὸ κάνεις σωστὰ καὶ ν' ἀρέσει πρῶτα σ' ἐσένα τὸν ἕδιο.

"Ο δεύτερος λόγος που ἐπιλέγω αὐτὴ τὴν χρονικὴ περίοδο γιὰ νὰ περιπλανηθοῦμε στὸ τυπογραφεῖο-ἐργαστήρι, εἶναι ἐπειδὴ τότε λειτουργοῦν οἱ τρεῖς βασικοὶ τρόποι παραγωγῆς τοῦ βιβλίου. Γιὰ νὰ γίνω περισσότερο σαφής, ὅταν λέω τρόπο παραγωγῆς τοῦ βιβλίου, ἐννοῶ τὴν στοιχειοθεσία, φυσικά, που εἶναι ἡ πρώτη μεταβολὴ τοῦ χειρογράφου. Μὲ τὴν στοιχειοθεσία τὸ χειρόγραφο ἀρχίζει νὰ μεταβάλλεται σιγά-σιγά, πρῶτα σὲ δοκίμιο, μετὰ σὲ ἔντυπο φύλλο, καὶ στὴ συνέχεια, σὲ βιβλίο.

Οι τρεῖς λοιπὸν τρόποι στοιχειοθεσίας, αὐτὴ τὴν ἐποχή, εἶναι: α) ἡ χειροστοιχειοθεσία, β) ἡ μηχανικὴ στοιχειοθεσία τῆς μονοτυπίας, ἡ δποία στὴν ἐπεξεργασία της ἀκολουθεῖ ἐκείνη τῆς χειροστοιχειοθεσίας, καὶ γ) ἡ στοιχειοθεσία τῆς λινοτυπικῆς μηχανῆς.

"Ο πρῶτος τρόπος, ἡ χειροστοιχειοθεσία, εἶναι ὁ παλαιότερος ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τῆς τυπογραφίας καὶ ἀπαιτεῖ ἐργάτες εἰδικευμένους μὲ γρήγορη καὶ ἀλάνθαστη παραγωγή, ὅσο εἶναι δυνατό.

Χωρὶς νὰ τὸ πολυκαταλάβουμε, μπήκαμε ἥδη στὸ τυπογραφεῖο. "Υπάρχουν πρῶτα-πρῶτα τὰ ξύλινα ἔπιπλα· τὰ ἀναλόγια (στρίποδα) που στὶς ἐγκοπές τους ἀποθηκεύονται οἱ στοιχειοθῆκες (κάσες). Κάθε ἀναλόγιο δέχεται 5 ζευγάρια κάσες (βλ. εἰκ. 1 καὶ Κατάλογο εἰκόνων σ. 289-290). Τὸ ζευγάρι τῆς κάσας που

δουλεύεται τοποθετεῖται ἐπάνω στὸ στρίποδο. Κάθε ζευγάρι ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ κατωκάσι καὶ τὸ πανωκάσι, ποὺ εἶναι χωρισμένα σὲ κουτάκια. Καὶ στὰ δύο τμήματα τῆς κάσας τοποθετοῦνται τὰ μεταλλικὰ στοιχεῖα-γράμματα γιὰ τὴ χειροστοιχειοθεσία. Στὸ κάθε ζευγάρι ὑπάρχουν μόνο μιᾶς οἰκογένειας γράμματα, καὶ βέβαια, ἐνὸς μεγέθους, π.χ. 6 ἢ 8 ἢ 10 στιγμῶν τὶς στιγμὲς θὰ τὶς ἀναλύσουμε ἀργότερα. Τὰ γράμματα-στοιχεῖα ἔχουν ὑποδιαιρέσεις: κεφαλαῖα, πεζὰ (μικρά), φωνήντα ἀτονα καὶ φωνήντα τονούμενα, πνεύματα, ἀριθμοί, σημεῖα στίξης, παῦλες. Παλιότερα, στὰ στοιχεῖα μεγάλων στιγμῶν, εἴχαμε καὶ στὰ πεζὰ χωριστὰ τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ παράγονται στὰ στοιχειοχτήρια ἀπὸ ἕνα κράμα μετάλλου: μολύβι (τὸ μεγαλύτερο ποσόστο), κασσίτερος, ἀντιμένιο.

Τὸ κατωκάσι ἔχει κουτάκια μεγαλύτερα καὶ μικρότερα. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ποιὰ γράμματα τῆς ἀλφαβήτου φιλοξενοῦν. Στὰ μεγάλα κουτάκια βρίσκονται τὰ α, ο, ι, π, ν, κ.τ.λ., δηλαδὴ τὰ γράμματα ἐκεῖνα ποὺ πολυχρησιμοποιοῦμε στὰ γραφτά μας (εἰκ. 2).

Στὸ κατωκάσι, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πεζὰ-μικρὰ γράμματα καὶ πάντα ἀτονα, τοποθετοῦνται καὶ τὰ σημεῖα στίξης, οἱ ἀριθμοί, οἱ παῦλες καὶ οἱ παρενθέσεις, καθὼς καὶ τὰ διαστήματα, ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὰ κενὰ μεταξὺ τῶν λέξεων (εἰκ. 2).

Τὸ πανωκάσι χωρίζεται σὲ τρεῖς βασικὲς θέσεις, καὶ τὸ μέγεθος τῶν κουτιῶν εἶναι σχεδὸν ὅμοιο. Μία θέση γιὰ τὰ κεφαλαῖα, μία γιὰ τὰ φωνήντα μὲ τοὺς τόνους τους καὶ ἡ τρίτη γιὰ τὰ φωνήντα μὲ τὶς ὑπογεγραμμένες καὶ τὰ διαλυτικά. Σὲ μία μικρὴ ὑποδιαιρέση, κάτω ἀπὸ τὰ κεφαλαῖα, σὲ μικρὲς θέσεις (ὅκτω) τοποθετοῦνται οἱ τόνοι καὶ τὰ πνεύματα (μεμονωμένα) γιὰ τὰ κεφαλαῖα (εἰκ. 2).

Στὸ κεντρικότερο σημεῖο τῆς κατώκασας —ἐκεῖ ποὺ μπορεῖ νὰ βρίσκεται εύκολα τὸ δεξὶ χέρι, ποὺ κάνει τὴ βασικὴ κίνηση γιὰ τὴ στοιχειοθεσία— εἶναι τὸ κουτάκι μὲ τὰ βασικὰ διαστήματα γιὰ τὰ κενὰ μεταξὺ τῶν λέξεων. Σὲ ὅλες θέσεις βρίσκονται τὰ βοηθητικὰ διαστήματα. ‘Ο στοιχειοθέτης κρατᾷ στὸ ἀριστερὸ χέρι τὸ συνθετήριο· μὲ τὸν ἀντίχειρα νὰ συγκρατεῖ τὸ νέο στοιχεῖο ποὺ τροφοδοτεῖ τὸ δεξἱὸ του χέρι. Τὸ ἕνα γράμμα ἀκολουθεῖ τὸ ὄλλο καὶ σχηματίζεται ἡ λέξη· τότε τοποθετεῖται τὸ βασικὸ διάστημα τῶν 4 στιγμῶν καὶ συνεχίζει ἡ ἐπόμενη λέξη μέχρι νὰ γεμίσει ἡ σειρά. ‘Αν τὰ γράμματα εἶναι μεγαλύτερα, μεγαλώνουν καὶ τὰ κενὰ μεταξὺ τῶν λέξεων ἀντίστοιχα. ‘Η σειρὰ ὅμως δὲν γεμίζει ποτὲ ἀκριβῶς, γιατὶ τὰ γράμματα-στοιχεῖα δὲν ἔχουν τὸ ἕδιο πάχος. Εἴτε λοιπὸν λείπει κάτι γιὰ νὰ γεμίσει ἡ σειρά εἴτε περισσεύει κάτι, ἔστω καὶ ἀν κόψουμε τὴ λέξη στὸ συλλαβισμό της. ‘Ερχεται τότε ἡ σειρὰ τῶν βοηθητικῶν διαστημάτων. Μικραίνουμε τότε τὰ κενὰ μεταξὺ τῶν λέξεων ἢ τὰ μεγαλώνουμε ἀνάλογα (εἰκ. 3).

Στὸ συνθετήριο χωροῦν 8-10 σειρὲς — ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ μέγεθος τῶν

γραμμάτων. "Οταν συμπληρωθεῖ, ἔρχεται ἡ σειρὰ τοῦ σελιδοθέτη νὰ δεχτεῖ τὴν παραγωγή. Τὸ συνθετήριο καὶ ὁ σελιδοθέτης εἶναι ἐργαλεῖα μεταλλικά, γιατὶ πρέπει νὰ εἶναι καλὰ τετραγωνισμένα καὶ ἐπάνω τους νὰ γλιστροῦν τὰ στοιχεῖα (εἰκ. 4).

'Εξυπακούεται πῶς τὸ συνθετήριο ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ μεγαλώνει ἢ νὰ μικραίνει δῶς πρὸς τὸ πλάτος, ἀνάλογα μὲ τὸ σχῆμα ποὺ θέλουμε νὰ δώσουμε στὴ σελίδα τοῦ ἐντύπου. Τὶς διαστάσεις τῆς σελίδας τὶς μετρᾶμε σὲ τετράγωνα. Τὰ κενὰ μεταξὺ τῶν σειρῶν τὰ λέμε διάστιχα (2 στιγμῶν).

'Αφοῦ ἀδειάσουν μερικὰ συνθετήρια καὶ κοντεύει νὰ γεμίσει ὁ σελιδοθέτης, τότε ἡ παραγωγὴ δένεται σὲ τεμάχια. Τὰ τεμάχια τοποθετοῦνται στὸ πιεστήριο δοκιμίων γιὰ νὰ τυπώσουμε τὰ πρῶτα δοκίμια. Μετὰ τὴν πρώτη διόρθωση, ἀκολουθεῖ ἡ σελιδοποίηση καὶ ξανατυπώνουμε δοκίμια. 'Ελέγχονται ξανὰ καὶ, ἀνάλογα μὲ τὴν ίκανότητα τοῦ τυπογράφου καὶ τὴν ποιότητα τοῦ κείμενου, ἵσως χρειασθοῦν ἐπανέλεγχοι, ὥσπου νὰ γίνει ἀλάνθαστο τὸ κείμενο γιὰ τύπωμα (εἰκ. 5).

Μιλάμε γιὰ τὸν παλαιότερο τρόπο στοιχειοθεσίας, τοῦ χεριοῦ. Τοῦ χεριοῦ —τοῦ δεξιοῦ— ποὺ θὰ ἔπρεπε τουλάχιστον δύο χιλιάδες φορὲς τὴν ὥρα νὰ «έπιτεθεῖ» στὰ κουτάκια μὲ τὰ στοιχεῖα καί, ἀφοῦ «συλλάβει» τὸ ποιούμενο στοιχεῖο μὲ τὴ σωστὴ του θέση, νὰ τὸ τοποθετήσει στὸ συνθετήριο, πού, ὅπως εἴπαμε, βρίσκεται στὸ ἀριστερὸ χέρι. 'Η στοιχειοθεσία εἶναι πολὺ δύσκολη καὶ ἐπίπονη δουλειά.

'Ο στοιχειοθέτης θὰ πρέπει νὰ παρακολουθεῖ τὸ χειρόγραφο, νὰ βλέπει τὸ χέρι του ποὺ τρέχει στὰ κουτάκια μὲ τὰ στοιχεῖα καὶ νὰ τὸ προσέχει —τὸ χέρι— ἀν τὸ στοιχεῖο τὸ ἔβαλε στὸ συνθετήριο μὲ τὴ θέση τὴν δρθῆ. 'Ο καλὸς στοιχειοθέτης ἀπομνημονεύει μιὰ πρόταση τοῦ χειρογράφου καὶ μετὰ ἀσχολεῖται μὲ τὸ χέρι του καὶ τὰ στοιχεῖα. "Οταν τὸ μάτι ἐπανέλθει στὸ χειρόγραφο, χρειάζεται πολλὴ προσοχὴ, γιατὶ μπορεῖ νὰ «πεταχτεῖ», τὸ μάτι, πιὸ κάτω, ἀν ἡ τελευταία λέξη ποὺ τοποθέτησε στὸ συνθετήριο μοιάζει ἡ εἶναι ίδια μὲ κάποια σὲ ἄλλη θέση. Καὶ τότε ἔχουμε τὴν παράλειψη, ἄλλοτε πάλι τὴν ἐπανάληψη. Οἱ ἀφηρημένοι χρησιμοποιούσαμε καρφίτσα, ποὺ μετακινιόταν, πάνω στὸ χειρόγραφο, σύμφωνα μὲ τὴν πρόσθιο τῆς τελειωμένης στοιχειοθεσίας.

Μετὰ τὴ στοιχειοθεσία καὶ τὴν πρώτη διόρθωση ἔρχεται ἡ σειρὰ τῆς σελιδοποίησης —εἶναι μιὰ δουλειά ποὺ χρειάζεται ὅχι μόνο προσοχὴ καὶ ἐμπειρία ἀλλὰ καὶ γνώση μιᾶς σειρᾶς κανόνων ἀγραφών.

Κανόνων, ποὺ ἄλλοτε τοὺς καλύπτει ὁ ἐπιμελητής, ἀν ὑπάρχει καὶ εἶναι ἰκανὸς γι' αὐτό, κι ἄλλοτε ἀναλαμβάνει ὁ τυπογράφος-σελιδοποιὸς νὰ δώσει τὴ δομὴ τῆς σελίδας καὶ τοῦ ὅλου ἐντύπου γενικότερα. 'Απὸ τὸ ποιὰ γράμματα θὰ ἐπιλέξει γιὰ τὸ κυρίως κείμενο, ποιὰ γιὰ τίτλους, ὑπότιτλους, κεφαλίδες, ἀριθμούς σελίδων κ.τ.λ. Τὸ ἀν αὐτά, τὰ διαφορετικὰ γράμματα, θὰ εἶναι κεφαλαῖα, πεζὰ μεγαλύτερα, πλάγια, ἡμίμαυρα κ.ο.κ. 'Επίσης, τί κενὰ θὰ μπουν

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι. Τρόπος σημειώσεως τῶν σφαλμάτων στὸ δοκίμιο

ἀντικατάσταση στοιχείου  
προσθήκη στοιχείου  
προσθήκη λέξεως  
ἀντικατάσταση λέξεως  
ἀλλαγή ἐφαρμ. στοιχείου  
ἀναστροφή στοιχείου  
ἀφαιρεση στοιχείου  
ἀφαιρεση λέξεως  
ἀλλαγή ξένου στοιχείου  
ἀκίνωση διορθώσεως  
προσθήκη φιλῆς  
κάθετη εὐθυγράμμιση  
προσθήκη ἀποστρόφου  
προσθήκη διωτείας  
κάθετη εὐθυγράμμιση  
εὐθυγράμμιση στοιχείων  
ἀντιμετάθεση λέξεων  
ἀντιμετάθεσης γραμμάτων  
ἐνωση λέξεως  
προσθήκη κόμματος  
χωρισμός λέξεων  
ἀλλαγή στοιχείων  
μετάθεση στίχων  
προσθήκη δασσίας  
χωρισμός παραγράφου  
ἀφαιρεση διαστήματος  
καθάρισμα στοιχείων  
κανονικό ἀριθμό  
προσέγγιση λέξεων  
εὐθυγράμμιση στίχου  
ἐνωση παραγράφου  
προσθήκη κειμένου  
προσέγγιση στίχων  
κανονική διαστίχωση  
ἀπομάκρυνση στίχων  
συγχώνευση στίχουν

Δίκαιον λοιπὸν εἶναι, φὸ ἔργον τοῦ Ζαμ- | τ  
πελίου νὰ μὴ κριθῇ αὐστηρῶ̄ κατὰ τὰς σημε- | s  
ρινὰς ήμῶν καλαισθητικὰς ἀντιλήψεις | κα- | ὑπό<sup>τε</sup>  
θαρῶς ~~τε~~ ποψιν. Τὸ μόνον ποὺ ἔχει Η οἰσθική  
τις νὰ κάμῃ εἶναι ν' ἀποβλέψῃ εἰς τὴν πα- | +  
τριωτικὴν αὐτοῦ ἔνθοιαν; νὰ λάβῃ ὑπ' ὅψει | 3  
τὴν ἐποχὴν καὶ τὰς περιστάσεις, καθ' ἃς ἐξ- | 16  
γράφῃ, νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Ηλ  
ποιητοῦ καὶ ν' ἀναμετρήσῃ τὴν δρμήν, τὴν | +  
μύστικὴν καὶ μόνον ἐτόνισε τὴν πτωχὴν του | ==  
λύρων. | Αλλ' ἂν αἱ χορδαὶ αὐτῆς δὲν ἡσαν |  
πλήρεις, ἀν τὴν ἡσαν ἐλαττωματικαί, δὲν σημαίνει |  
μ' αὐτάς τὰς δροίας είχεν, ηθέλησεν ἀφένδος |  
μὲν νὰ φρονηματίσῃ τοὺς παρασκευαζομέ- |  
νους διὰ τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν Ἐλληνας | 15  
ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ διάσπα τοὺς ἐλευθερωθέντας Σ  
κατόπιν τοῦ Μιαλίπαραδείγματος τῶν ὑπὲρ τῆς | 15  
ἐλευθερία<sup>της</sup> τῶν θυσιασθέντων. | 17

Καὶ ὑπὸ τὴν ἐποψιν αὐτὴν ἐπέτυχεν πλή- | 18  
ρως. Διὰ τοῦτο<sup>λ</sup> καὶ σήμερον τὸ ἔργον τοῦ |  
Ζαμπελίου ἐλησμονήθη, τὸ ὄνομα αὐτοῦ<sup>θ</sup> |>  
μὲνη ἀναγεγραμμένον μεταξὺ τῶν τιμών δνο-  
μένη τὴν ἀλευθέραν πατρίδα.)

μάτων ὅλων ἐκείνων, εἰς τοὺς δροίους δρεῖλο-

| Ο Ιωάννης Ζαμπέλος ἐγεννήθη ἐν Λευ- |  
κάδι τὴν 24 Ἀπριλίου 1787. | Τὴν οἰκογένειάν | 18  
του ὁ ἴδιος ὁ Ζαμπέλος τὴν Θεωρεῖ ἐκ τῶν |  
εὐγενεστέρων καὶ παλαιοτέρων τῆς Δακά- | 18  
δος

'Ο πατήρ του Ζαχαρίας | η Ζαχάρος εἰς | 1111

τῶν λογίων καὶ | αὐτὸς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, | <>

είχεν ἀνέλθει εἰς ἐπίσημα πολιτικὰ ἀξιώμα- |

τα τῆς πατρίδος του.)

Τὰ πρῶτα γράμματα ἐδιδάχθη ὁ Ζαμπέ-  
Λ λιος παρὰ τῷ ειρομόναχῳ Σπυρίδωνι Μαυρομ-  
V μάτῃ. Τὴν ἀρχαίαν ἐλλήνικὴν φιλολογίαν ἐ-  
μύησεν αὐτὸν ὁ ἀνάδοχός του Εὐστάθιος Στε-  
ν φανίδης, δστις καὶ παρώτρυνε τὸν πατέρα του |

Λ νὰ τὸν στείλῃ εἰς Ιταλίαν πρὸς εὐρυτέρας |

σπουδάς, ὅπερ καὶ μετ' ὀλίγον ἐπραξεν ὁ γέ-

ρων.)

Γρεωρχίων Θεατῶν καὶ καλογονιν παρὰ Νῶ

μεταξὺ αὐτῶν τῶν διαιρέσεων, ποῦ θὰ ἀλλάξει, ἐνδεχομένως, σελίδα τὸ κείμενο, καὶ ἄλλα πολλά.

Οἱ κανόνες ποὺ ἀνέφερα πιὸ πρὸν, εἶναι δύσκολο νὰ ἀποκωδικοποιηθοῦν. Εἶναι σὲ νὰ προσπαθήσουμε νὰ κατασκευάσουμε ποιητικοὺς κανόνες καὶ στὴ συνέχεια μολύβι καὶ χαρτὶ καὶ γίναμε ποιητές.

Μετὰ τὴν φάση τῆς στοιχειοθεσίας, τῆς διόρθωσης, τῆς σελιδοποίησης ἔρχεται ἡ σειρὰ τῆς ἐκτύπωσης.

Ἡ ἐκτύπωση γίνεται κατὰ τυπογραφικὰ φύλλα. Τὸ τυπογραφικὸ φύλλο μπορεῖ νὰ ἔχει 8 ἔως καὶ 64 σελίδες. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ μέγεθος τῶν σελίδων. Συνηθισμένα εἶναι τὰ διχτασέλιδα καὶ τὰ δεκαεξασέλιδα.

Στὴν πλάκα τοῦ πιεστηρίου (εἰκ. 6), τοποθετεῖται τὸ 8σέλιδο (φόρμα) ἢ τὸ 16σέλιδο ἔτσι ὥστε, ὅταν τὸ τυπογραφικὸ φύλλο τοῦ χαρτιοῦ τυπωθεῖ καὶ διπλωθεῖ, νὰ μᾶς δίνει τὴ συνέχεια τοῦ κειμένου. Ἀς δοῦμε ἔνα φύλλο τυπωμένο καὶ ἀς προσπαθήσουμε νὰ κατανοήσουμε τὸ μηχανισμὸ τῆς τοποθέτησης τῶν σελίδων (εἰκ. 7 καὶ 8).

Οταν εἶναι 16σέλιδα, ἐπιλέγουμε ἀπὸ 32 σελίδες τὶς 16 γιὰ τὴ μία ὅψη, κι ἀφοῦ τελειώσουμε τὸ τύπωμα στὸν ἀριθμὸ ἀντιτύπων ποὺ θέλουμε, τότε τυπώνουμε στὴν ἄλλη ὅψη τὶς ἄλλες 16 σελίδες. Τὸ ἀντίστοιχο γίνεται στὰ 8σέλιδα κ.τ.λ.

Τὰ λέμε περιληπτικὰ καὶ φυσικὰ θὰ δημιουργηθοῦν ἐρωτήματα καὶ ἀπορίες. Νὰ τεθοῦν τὰ ἐρωτήματα καὶ θὰ δοθοῦν οἱ ἀπαντήσεις, ὅπου εἶναι μπορετό.

Γιὰ τὴν περίοδο ποὺ ἀρχίσαμε νὰ μιλᾶμε —δεκαετία τοῦ '50— ἡ τυπογραφία βρίσκεται στὸ ζενίθ τῆς ἐξέλιξής της, ἐφόσον μιλᾶμε γιὰ τὴ χρησιμοποίηση τοῦ μετάλλου ὡς βασικῆς ὕλης τῆς στοιχειοθεσίας. Ἐνῶ ἡ χειροστοιχειοθεσία δὲν εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ —αὐτὴ τὴν ἐποχὴν ὑπάρχουν πολλὰ τυπογραφεῖα ποὺ ἐκμεταλλεύονται, ἀκόμη, αὐτὸν τὸν τρόπο— ἔχουν εἰσαχθεῖ καὶ ἡ λινοτυπία καὶ ἡ μονοτυπία. Οἱ δύο ἄλλοι τρόποι στοιχειοθεσίας. Μηχανὲς στοιχειοθεσίας καὶ οἱ δύο, ποὺ ἡ παραγωγὴ τους καταλήγει στὸ ἐπίπεδο πιεστήριο.

Βασικὲς διαφορὲς ἔχουν καὶ στὸ κόστος καὶ στὴν ποιότητα.

Ἐπειδὴ ἡ μονοτυπία ἔχει ὑψηλὴ ἀποδοτικότητα καὶ ἀνάλογο κόστος περιορίζεται στὰ βιβλία ἀπαιτήσεων —τὰ λεγόμενα δύσκολα. Ἀντίστοιχα, ἡ λινοτυπία εἶναι μηχανὴ τῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν ἀλλὰ καὶ πολλῶν βιβλίων ποὺ δὲν ἔχουν σοβαρὲς στοιχειοθετικὲς δυσκολίες.

Στὴ μονοτυπία τὰ παραγόμενα στοιχεῖα-γράμματα εἶναι πάντα καινούργια —σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς χειροστοιχειοθεσίας. Ἡ παρέμβαση τοῦ τυπογράφου —μετὰ τὴ στοιχειοθεσία— εἶναι ἐφικτὴ καὶ ἵδια μὲ τὴ στοιχειοθεσία τοῦ χεριοῦ. Ἀντικαταστάσεις γραμμάτων καὶ λέξεων, ὅχι μόνο τῆς ἵδιας οἰκογένειας ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες, εἶναι δυνατές. Τὸ κάθε γράμμα εἶναι χωριστό, δύπως τὰ στοιχεῖα τῆς κάσας.

Στή λινοτυπία όλα τὰ γράμματα μᾶς σειρᾶς εἶναι σὲ ἔνα σῶμα συμπαγές καὶ ἡ ὄποια δήποτε ἀντικατάσταση εἶναι ἀδύνατη (βλ. εἰκ. 3γ). Γιὰ ἀντικατάσταση ἐνὸς γράμματος, πετιέται καὶ ἀντικαθίσταται ὅλη ἡ σειρά. Ἡ παραγωγὴ της, δῆμως, εἶναι εὐκολότερη, γιατὶ ὁ στοιχειοθέτης εἶναι καὶ χύτης. Ἐνῶ στή μονοτυπία ἀλλος εἶναι ὁ στοιχειοθέτης, ἀλλη ἡ μηχανὴ χυτηρίου καὶ σὲ ἄλλο χρόνο γίνεται τὸ χύσιμο τῶν γραμμάτων. Ὁ στοιχειοθέτης-μονοτύπης δὲν βλέπει τὰ γράμματα ποὺ συνθέτει, ὅπως ὁ στοιχειοθέτης τῆς κάσας καὶ τῆς λινοτυπίας.

‘Ο κλαβιετίστας-μονοτύπης τὴν παραγωγὴ του τὴν ἀποτυπώνει σ’ ἔνα ρολὸ χαρτὶ διάτρητο, μὲ τὴν κάθε τρύπα νὰ ἔχει καὶ τὸ ἀνάλογο γράμμα (εἰκ. 9, 10 καὶ 11).’ Οταν ἡ κορδέλλα —τὸ ρολὸ τοῦ χαρτιοῦ— τοποθετηθεῖ στὸ χυτήριο, τότε, ἀνάλογα μὲ τὶς τρύπες ποὺ ἔχουν γίνει στὸ κλαβιέ, παράγεται, στὸ μέταλλο πλέον, καὶ τὸ ἀντίστοιχο γράμμα. Λεπτομέρειες θὰ μᾶς πεῖ, ἀν ἐνδιαφέρεσθε, ὁ κ. Γιάννης Παληβογιάννης, ποὺ εἶναι ἀπόψε μαζί μας. Νὰ ἐπαναλάβω ὅτι, στὴν περίπτωση τῆς μονοτυπίας, μετὰ τὴν ἀρχικὴ παραγωγὴ, ἡ ὑπόλοιπη διαδικασία εἶναι ἵδια μὲ τὴ στοιχειοθεσία τοῦ χεριοῦ.

Στή λινοτυπία τὰ πρόγραμματα εἶναι πιὸ ἀπλὰ καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐπεξεργασία τῆς παραγόμενης ὕλης δὲν ἐπιδέχεται ἐπεμβάσεις — ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τοποθέτηση τῶν τίτλων καὶ ὑποτίτλων καὶ τὸ δέσμῳ τῶν τεμαχίων ἡ σελίδων (εἰκ. 13).

Ἐκόδες τοῦ στοιχειοθέτη, στὸ τυπογραφεῖο ἔχουμε κι ἄλλες εἰδικότητες. Διαλυτής, σελιδοποιός, πιεστής. Πολλὲς φορές, στὰ μικρὰ ἐργαστήρια, ὅλες τὶς εἰδικότητες τὶς κάλυπτε τὸ ἵδιο ἀτομο, ὁ ἴδιοκτήτης.

‘Ο διαλυτής εἶναι ὁ τεχνίτης ποὺ δὲν χρειάζεται νὰ ἔχει ἴδιαίτερες γραμματικὲς γνώσεις. Εἶναι ἀπαραίτητο, δῆμως, νὰ προσέχει πάρα πολύ. Μετὰ τὴν ἐκτύπωση τῶν τυπογραφικῶν φύλλων, τὰ στοιχεῖα-γράμματα, καθὼς καὶ τὰ διαστήματα ἐπανέρχονται στὴ θέση τους, τὸ καθένα στὸ κουτάκι του. Κρατώντας στὸ ἀριστερό του χέρι —διαλυτής— τὸ κείμενο ἀνάποδα, ἀρχίζει νὰ παίρνει μὲ τὸ δεξὺ του χέρι μία-μία τὶς λέξεις ἀπὸ τὸ τέλος κάθε σειρᾶς. Διαβάζει τὴ λέξη καὶ τὰ δάχτυλά του στέλνουν στὰ κουτάκια τὰ δικά τους γράμματα. Αὐτὴ ἡ τοποθέτηση χρειάζεται τὴν προσοχή του, καὶ ἴδιαίτερα τὰ διαστήματα. Τὰ διαστήματα ἔχουν μεταξύ τους —στὸ πάχος— τόσο μικρὴ διαφορὰ ποὺ μόνο ἔνα πεπειραμένο μάτι, καὶ μὲ ἴδιαίτερη προσοχή, μπορεῖ νὰ τὰ βάλει στὴ θέση τους. ’Ενας διαλυτής μποροῦσε νὰ ἔξυπηρετεῖ τρεῖς ἢ τέσσερις στοιχειοθέτες.

Μιλήσαμε γιὰ τὴ σελιδοποίηση καὶ τὴ διόρθωση. ’Αφοῦ ἔτοιμάστηκαν τὰ τυπογραφικά, θὰ πρέπει καὶ νὰ τυπωθοῦν. ’Ο πιεστής δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ εἶναι ἐγγράμματος, χρειάζεται, δῆμως, νὰ εἶναι πολύπειρος καὶ ἴδιαίτερα προσεχτικός. Βρίσκεται σὲ συνεχὴ ὑπερένταση. Δὲν εἶναι μόνο ἡ τοποθέτηση τῶν

σελίδων, ἔτσι ὥστε στὸ χαρτὶ νὰ εἰναι ἀπόλυτα τετραγωνισμένες καὶ σὲ σωστὲς ἀποστάσεις. Καὶ ἡ μελάνωση πρέπει νὰ εἰναι ὁμοιόμορφη, ἀπὸ σελίδα σὲ σελίδα καὶ ἀπὸ τυπογραφικὸ σὲ τυπογραφικό. "Οταν ἐπιπλέον ἔχουμε ποικιλία γραμμάτων, τίτλων, ὑποτίτλων, σκίτσων, φωτογραφιῶν κ.τ.λ., χρειάζεται νὰ ρυθμαστοῦν, πίεση καὶ μελάνια τόσο σωστά, ὥστε νὰ φαίνονται ὁμοιαὶ καὶ καθαρὰ καὶ νὰ μὴ «βγάζουν μάτι», δύπις συνηθίζουμε νὰ λέμε.

"Οσα χρώματα μελανιοῦ εἰναι τυπωμένα στὸ ἔντυπο, τόσες φορὲς ἔχει περάσει τὸ χαρτὶ ἀπὸ τὸ πιεστήριο. Κι ἀν ὑπολογίσουμε ὅτι τυπώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅψη τὸ χαρτί, τότε θὰ καταλάβουμε πόσο ἀκριβῆς πρέπει νὰ εῖναι ἡ τοποθέτηση τῶν πραγμάτων στὴ θέση τους γιὰ νὰ ἐπιτύχουμε ἴδαινικὸ ἀποτέλεσμα.

Τὰ χαρτιὰ ἔχουν τόση διαφορὰ μεταξὺ τους, ὅχι μόνο στὸ πάχος ἀλλὰ καὶ στὴν ἀφὴ καὶ στὴν «παραγωγὴ» σκόνης καὶ χώματος πολλές φορές, ποὺ δυσκολεύουν τὸ ἔργο του, στὴ σωστὴ ἀπόδοση. Τὸ τυπογραφικὸ πιεστήριο καὶ τὰ λεπτομερὴ ἔξαρτήματά του ἔχουν κι αὐτὰ τὸ ποσοστὸ τῆς εὐθύνης τους στὸ καλὸ ἀποτέλεσμα. Δυσκολίες φέρουν στὸν πιεστὴ ἐπίσης ἡ κακοστοιχειοθεσία, οἱ ἀράδες τῆς λινοτυπικῆς μηχανῆς καὶ οἱ ἀράδες τῆς μονοτυπίας, ὅταν εἶναι φθαρμένα τὰ ἔξαρτήματα τοῦ χυτηρίου.

Καιρὸς νὰ ἀσχοληθοῦμε λίγο καὶ μὲ τὰ στοιχεῖα-γράμματα. Μποροῦμε νὰ δοῦμε κάποια ἔδω, καὶ μὲ τὴν παρατήρησή τους νὰ διευκολυνθοῦμε στὴν κατανόηση τῶν ὅσων θὰ ποῦμε.

Τὰ μεταλλικὰ στοιχεῖα ἔχουν ὕψος γύρω στὰ 23 χιλιοστά, καὶ ἐπάνω τους εἶναι σκαλισμένος ὁ ὄφθαλμὸς τοῦ στοιχείου σὲ βάθος ἑνὸς χιλιοστοῦ περίπου (εἰκ. 12). Τὰ στοιχεῖα-γράμματα εἶναι καταρχὴν διαφορετικῶν οἰκογενειῶν, μὲ δνομασίες ὅπως: ἀπλά, ἐλζεβίρ, ἀττικά, κ.τ.λ. Μετά, ἡ κάθε οἰκογένεια ἔχει τὰ μεγέθη τῆς, ποὺ μετριοῦνται σὲ στιγμές. Ξεκινοῦν ἀπὸ 6 στιγμές καὶ φθάνουν ὅς τις 72 στιγμές. Τὸ μέγεθος ἀναπτύσσεται κατὰ ζυγὸ ἀριθμὸ, δηλαδὴ 6, 8, 10, 12, κ.τ.λ. Νὰ ποῦμε ἐπίσης πῶς οἱ οἰκογένειες ποὺ ἀναφέραμε μποροῦν νὰ εἶναι λευκά, ήμίμαυρα, μαύρα, καὶ ὅλα αὐτὰ νὰ εἶναι ὅρθια ἢ πλάγια. Ἡ μονοτυπία δὲν παράγει γράμματα μεγαλύτερα τῶν 12 στιγμῶν.

Τὰ μικρότερα τυπογραφικὰ στοιχεῖα εἶναι τῶν 6 στιγμῶν, ὅπως ἡδη εἴπαμε. Ἡ στιγμὴ εἶναι ἡ μονάδα μέτρησης στὴν τυπογραφία. Ἐπειδὴ εἶναι πολὺ μικρὴ —τί ἄλλο βέβαια θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι— καὶ δὲν μᾶς ἔξυπηρετεῖ γιὰ τὰ μεγάλα διαστήματα χρησιμοποιοῦμε τὸ πολλαπλάσιό της, τὸ τετράγωνο, τὸ δύοϊο ἔχει 12 στιγμές. Ἡ σχέση τοῦ τετραγώνου μὲ τὸ ἑκατοστὸ —γιὰ νὰ κατατοπιστεῖτε κάπως— εἶναι ἡ ἔξης: ἔνα ἑκατοστὸ εἶναι —καὶ πάλι περίπου— ἵσο μὲ 28 στιγμές, ποὺ σημαίνει ὅτι τὸ ἑκατοστὸ εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ 2 τετράγωνα.

$$1 \text{ στιγμὴ} = 0,376 \text{ χιλ.}$$

$$\square 12 \text{ στιγμὲς} = 4,512 \text{ χιλ.}$$

## ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ

*Στοιχεῖα μιᾶς οἰκογένειας — τῶν ἀπλῶν*

Τυπογραφεῖο «Μανούτιος»	6 στιγμῶν
Τυπογραφεῖο «Μανούτιος»	8 »
Τυπογραφεῖο «Μανούτιος»	10 »
Τυπογραφεῖο «Μανούτιος»	12 »
Τυπογραφεῖο «Μανούτιος»	16 »
<b>Τυπογραφεῖο ((Μανούτιος))</b>	<b>22 »</b>

## ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ

*Στοιχεῖα διαφορετικῶν οἰκογενειῶν — τῶν 10 στιγμῶν*

Χάρτα τῆς Ἐλληνικῆς Τυπογραφίας	ἐλξεβὶρ
Χάρτα τῆς Ἐλληνικῆς Τυπογραφίας	ἀπλὰ
Χάρτα τῆς Ἐλληνικῆς Τυπογραφίας	ἀττικὰ
Χάρτα τῆς Ἐλληνικῆς Τυπογραφίας	λιψίας
Χάρτα τῆς Ἐλληνικῆς Τυπογραφίας	ἡμίμαυρα
Χάρτα τῆς Ἐλληνικῆς Τυπογραφίας	γιούνιβερς

## ΠΙΝΑΚΑΣ ΙV

*Κεφαλαῖα στοιχεῖα μιᾶς οἰκογένειας — Ἀκροπόλεως — σὲ διαφορετικὰ μεγέθη*

<b>ΠΙΕΣΤΗΡΙΟ</b>	6 στιγμῶν
<b>ΠΙΕΣΤΗΡΙΟ</b>	8 »
<b>ΠΙΕΣΤΗΡΙΟ</b>	10 »
<b>ΠΙΕΣΤΗΡΙΟ</b>	12 »
<b>ΠΙΕΣΤΗΡΙΟ</b>	18 »
<b>ΠΙΕΣΤΗΡΙΟ</b>	24 »

Μετρᾶμε τὰ στοιχεῖα-γράμματα σὲ στιγμές κατὰ τὴ φορὰ τῆς ἀνάπτυξης τῆς σελίδας, ὅχι κατὰ τὸ εῦρος τῆς σειρᾶς. Τὸ κάθε γράμμα στὸ πάχος του, δηλαδὴ στὴν ἀνάπτυξη τῆς σειρᾶς, εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὰ ὄλλα. Σὲ ἐλάχιστα γράμματα συμπίπτει τὸ πάχος τους. Καὶ σὲ κάθε οἰκογένεια γράμμάτων πάλι διαφέρουν. Παράδειγμα: Τὸ **α** μικρὸ-πεζὸ τῶν 12 ἀπλῶν δὲν ἔχει τὸ ἕδιο πάχος μὲ τὸ **α** μικρὸ-πεζὸ τῶν 12 ἑλζεβίρ. Μόνο τὰ ἀπλὰ καὶ τὰ πλάγια τῶν λιψίας —κι αὐτὰ μόνο στὰ ἐλληνικὰ— εἶναι ἴσοπαχα τὰ ἕδια γράμματα. Ἐπίσης οἱ ἀριθμοὶ τῆς ἕδιας οἰκογένειας καὶ τῶν ἕδιων στιγμῶν εἶναι ἴσοπαχα, ἀπὸ τὸ 1 ὁς τὸ 0.

Τὸ ὑψος τῶν σελίδων, βέβαια, τὸ μετρᾶμε σὲ τετράγωνα. Τὰ χαρτιὰ ποὺ τυπώνουμε εἶναι σὲ ἑκατοστόμετρα.

Γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ ἐντύπου-βιβλίου παρεμβαίνουν κι ἄλλοι συνεργάτες-παράγοντες. Ἀνάλογα μὲ τὸ εἴδος τοῦ ἐντύπου, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἐκδότη, συνεργάζονται ὁ διορθωτὴς-ἐπιμελητής, ὁ σκιτσογράφος, ὁ μακετίστας, ὁ φωτογράφος κ.τ.λ. Συνηθισμένη εἶναι καὶ ἡ λέξη κλισέ. Στὴν τυπογραφία πρόκειται γιὰ μέταλλο πάνω στὸ δόποιο ἔχει ἀπεικονιστεῖ, μὲ τὴν μέθοδο τῆς τσιγκογραφίας, σκίτσο, φωτογραφία, χάρτης ἢ ὄ, τι ἄλλο θέλουμε νὰ τυπώσουμε καὶ δὲν ἀπεικονίζεται μὲ τυπογραφικὰ γράμματα. Ἐπίσης, χειρόγραφα ποὺ θέλουμε νὰ δείχγουν τὸν γραφικὸ χαρακτήρα τοῦ γράφοντος.

Τὰ κλισὲ τὰ κατασκευάζει ὁ τσιγκογράφος γιὰ λογαριασμὸ τοῦ τυπογράφου. Ἡ λεπτὴ φλοίδα τοῦ τσίγκου κολλιέται ἐπάνω σὲ καλὰ τετραγωνισμένα μέταλλα ἀλουμινίου (ἀνυψώσεως), ἔτσι ὥστε νὰ φτάσει τὸ ὑψος τῶν στοιχείων-γράμμάτων (βλέπε καὶ εἰκ. 4). Τὸ κόλλημα γίνεται μὲ ἕνα εἴδος χαρτιοῦ ποὺ ἔχει καὶ ἀπὸ τὶς δύο ὅψεις κόλλα καὶ πρέπει νὰ εἶναι ἀρίστης ποιότητας, διότι, ἀν ἔχουμε νὰ τυπώσουμε πολλὰ ἀντίτυπα, κινδυνεύουμε νὰ μᾶς «περπατήσει» τὸ κλισέ, καθώς, μὲ τὴν κίνηση τοῦ πιεστηρίου καὶ τὴν ἐπαφή του μὲ τὸ «καζάνι», ζεσταίνεται καὶ λιώνει ἡ κόλλα, ὅταν εἶναι ἀμφίβολης ποιότητας.

Βασικὸς καὶ ἀπαραίτητος εἶναι ὁ βιβλιοδέτης. Εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ «χαϊδεύει» στὰ χέρια του ὀλοκληρωμένο τὸ ἔντυπο. Κι ἀν ὅλα πᾶνε καλά, σὲ περίπτωση κακοτεχνίας τοῦ βιβλιοδέτη, ὅλων ὁ κόπος πάει χαμένος. Ἀντίθετα, κάποιες μικροατέλειες τῶν προηγούμενων συνεργατῶν, μπορεῖ νὰ παραβλεφθοῦν σ' ἕνα καλοδεμένο βιβλίο.

Σ' ἕνα βιβλίο ἀπαραίτητος θεωρῶ πώς εἶναι ὁ διορθωτὴς-ἐπιμελητής. Αὔτὸς δὲν ἀρκεῖ νὰ εἶναι καλὸς φιλόλογος ἀλλὰ καὶ γνώστης τῶν ἐκδοτικῶν μυστικῶν, καθώς, ἐπίσης, καὶ λάτρης τοῦ τυπογραφικοῦ χαρτιοῦ καὶ μελανιοῦ νὰ εἶναι. Αὔτα δύμως μπορεῖ νὰ μᾶς τὰ ἀναπτύξει ἡ κ. Κωστούλα Σκλαβενίτη, ποὺ εἶναι στὸ ἀντικείμενό της.

’Απὸ τὴν πλευρά μου νὰ προσθέσω πῶς μόνο ἡ στενὴ συνεργασία τῶν συντελεστῶν τοῦ παραγόμενου ἔργου μπορεῖ νὰ δώσει ἄριστα ἀποτελέσματα καὶ ἡ παραγωγὴ τους νὰ ἐκτιμηθεῖ καὶ νὰ ἀξιολογηθεῖ δεόντως ἀπ’ τοὺς ἐνδιαφερόμενους. Γιὰ ἐπιβεβαίωση αὐτῆς τῆς ἀποψής σᾶς διαβάζω μιὰ πρόταση τοῦ Κωνσταντίνου Δημαρᾶ ἀπὸ τοὺς «Συνδρομητές» στὸ βιβλίο του *Κωνσταντῖνος Παπαδοπηγόπουλος*. ’Αφοῦ ἀναφέρει ὅλους ὅσους τὸν συνέδραμαν γιὰ νὰ φτάσει τὸ ἔργο του σ’ αὐτὴ τὴ φάση, μιλάει καὶ γιὰ τὸν τυπογράφο ὃς ἔξῆς: «... ἀντιμετώπισε τὴν ἀποστολή του ἐπάνω σ’ αὐτὸ τὸ βιβλίο, ὅχι σὰν ἔνας τεχνικὸς ποὺ ἔχει ταχθεῖ νὰ δώσει μορφὴ σὲ μιὰ πνευματικὴ προσπάθεια, ἀλλά, πραγματικά, ὃς συνεργάτης σ’ ἔναν κοινὸ σκοπό, τὴν προαγωγὴ τῆς παιδείας μας. Θὰ ἥμουν εὐχαριστημένος ἐν στὸν τομέα μου κατόρθωνα νὰ κάνω ἔργο ἀνάλογο μὲ δικαίωνος στὸν δικό του». ’Υπερβολή! Καὶ μιὰ λεπτομέρεια. Τὴν περίοδο ποὺ τὰ ἔγραφε δὲν εἶχε γίνει ἀκόμη ἡ προσωπικὴ γνωριμία, τοῦ τότε Γέροντα καὶ τώρα δείμνηστου, μὲ τὸν τυπογράφο.

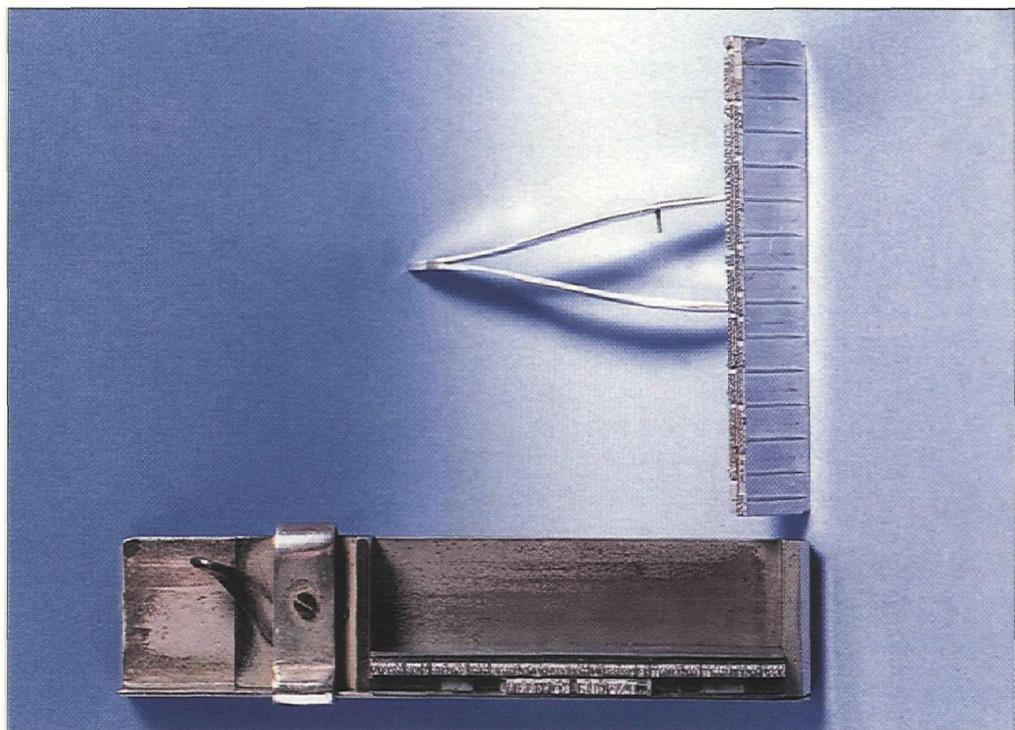
Σᾶς εὐχαριστῶ



Eitz. 1

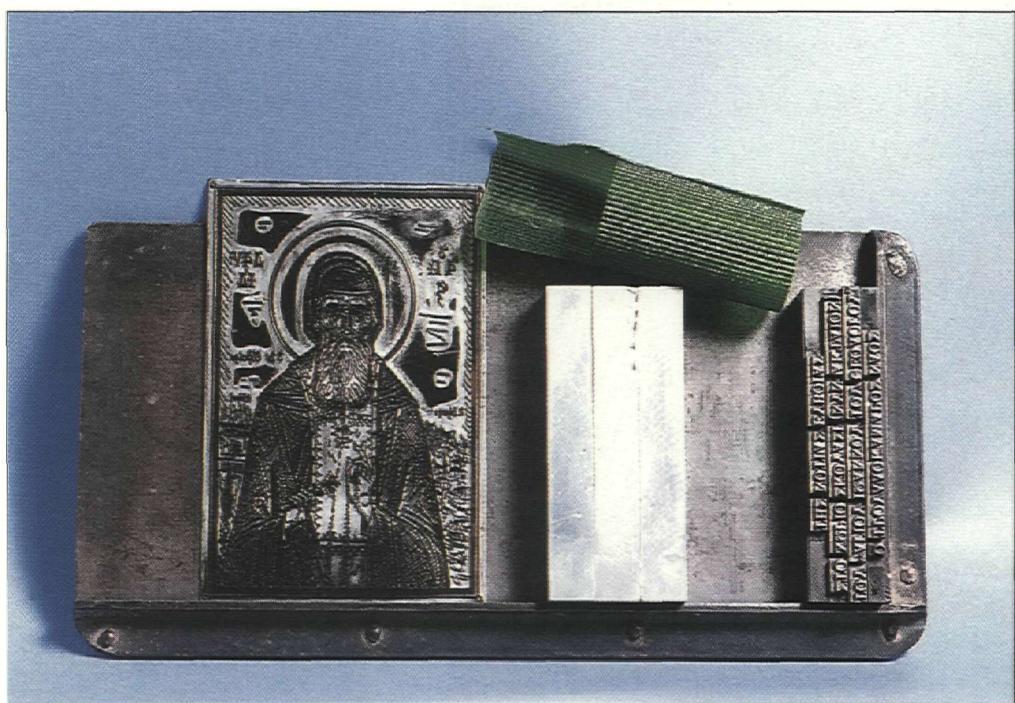
Eitz. 2

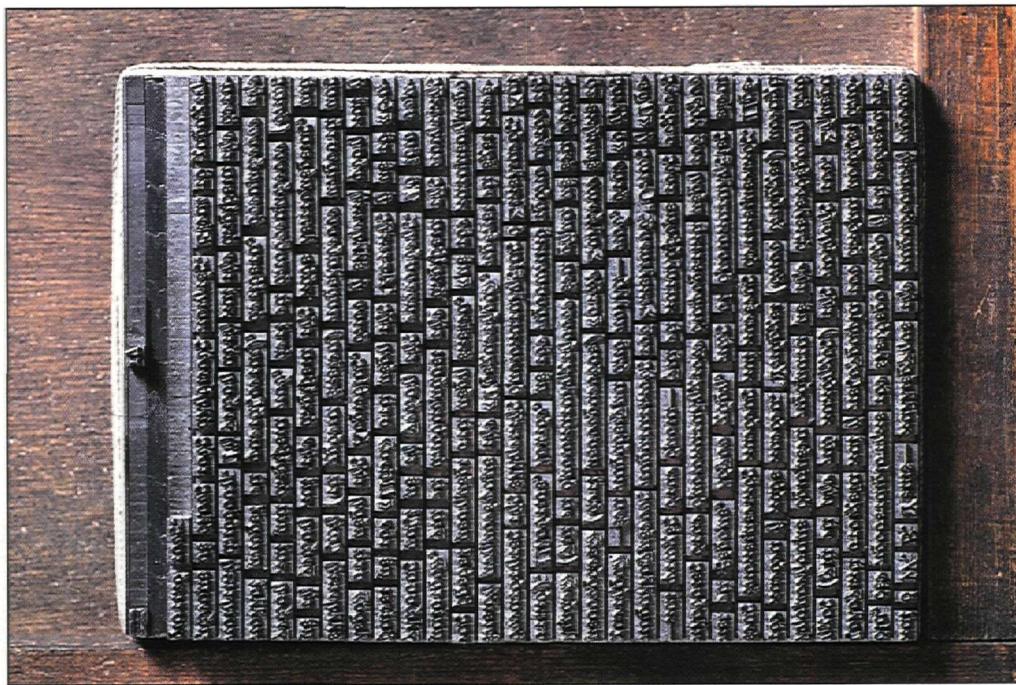




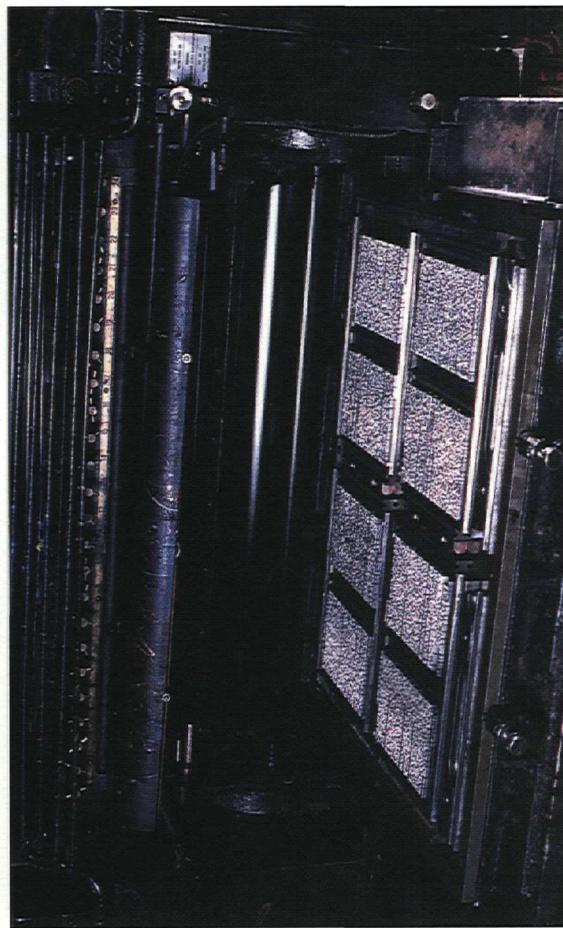
Eix. 3

Eix. 4



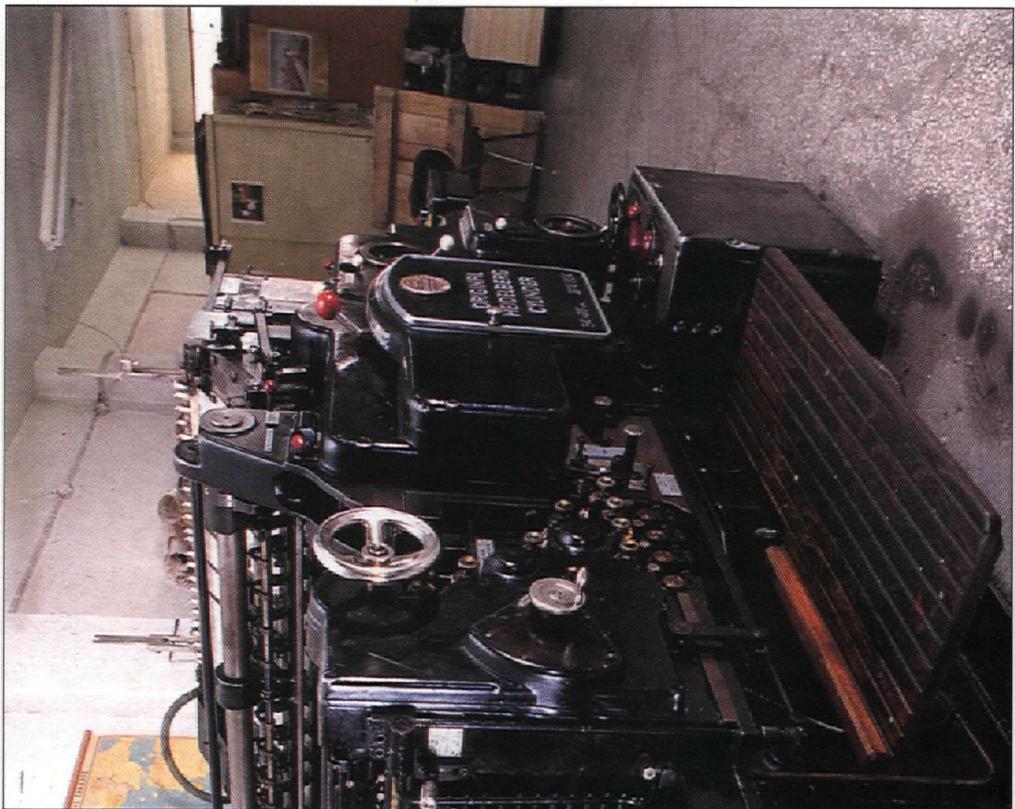


*Fig. 5*

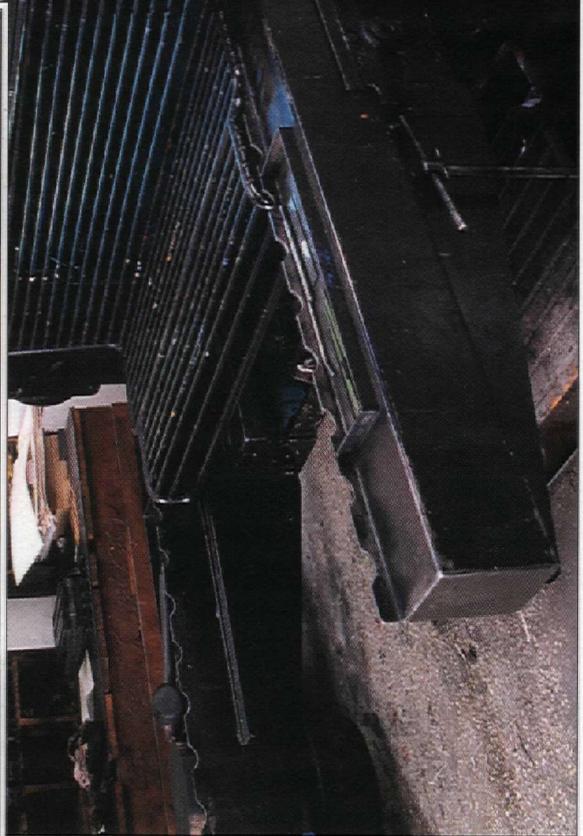
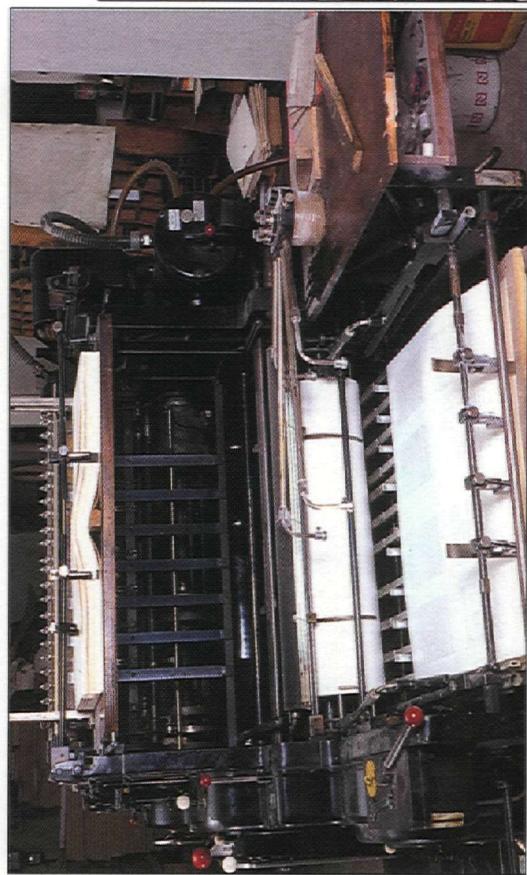


*Fig. 6*

*Eiż. 7*

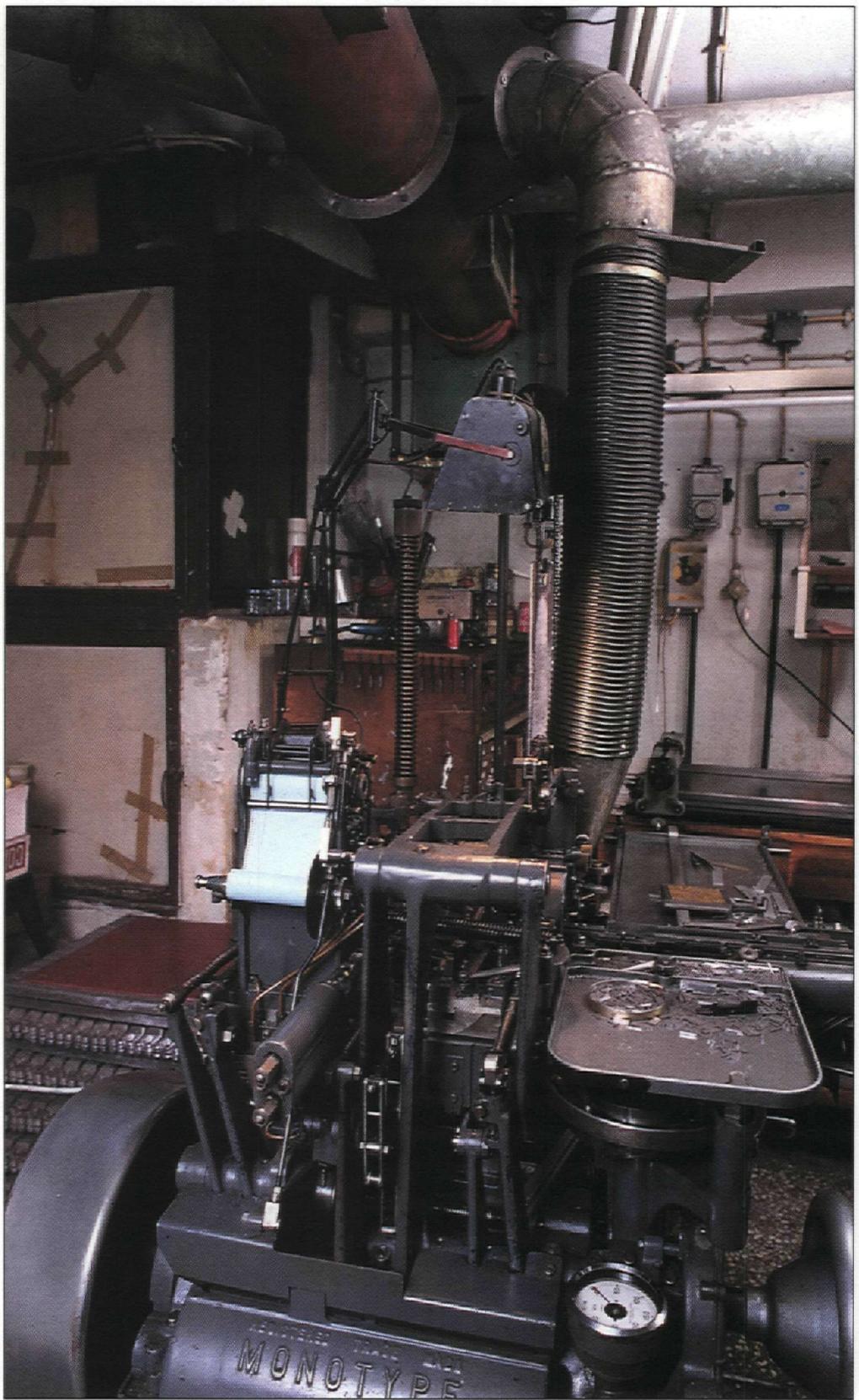


*Eiż. 8*

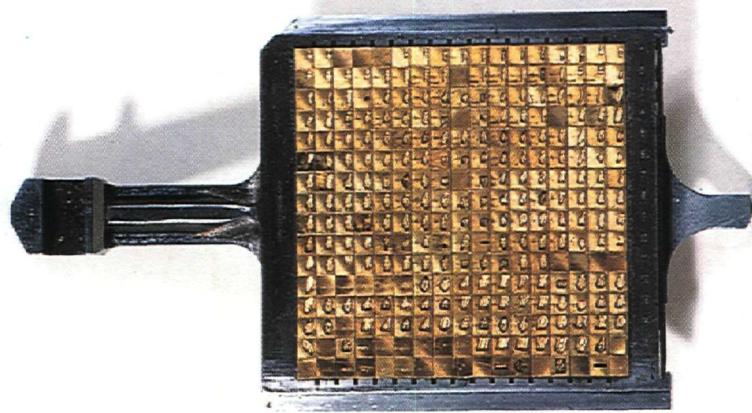




Eix. 9



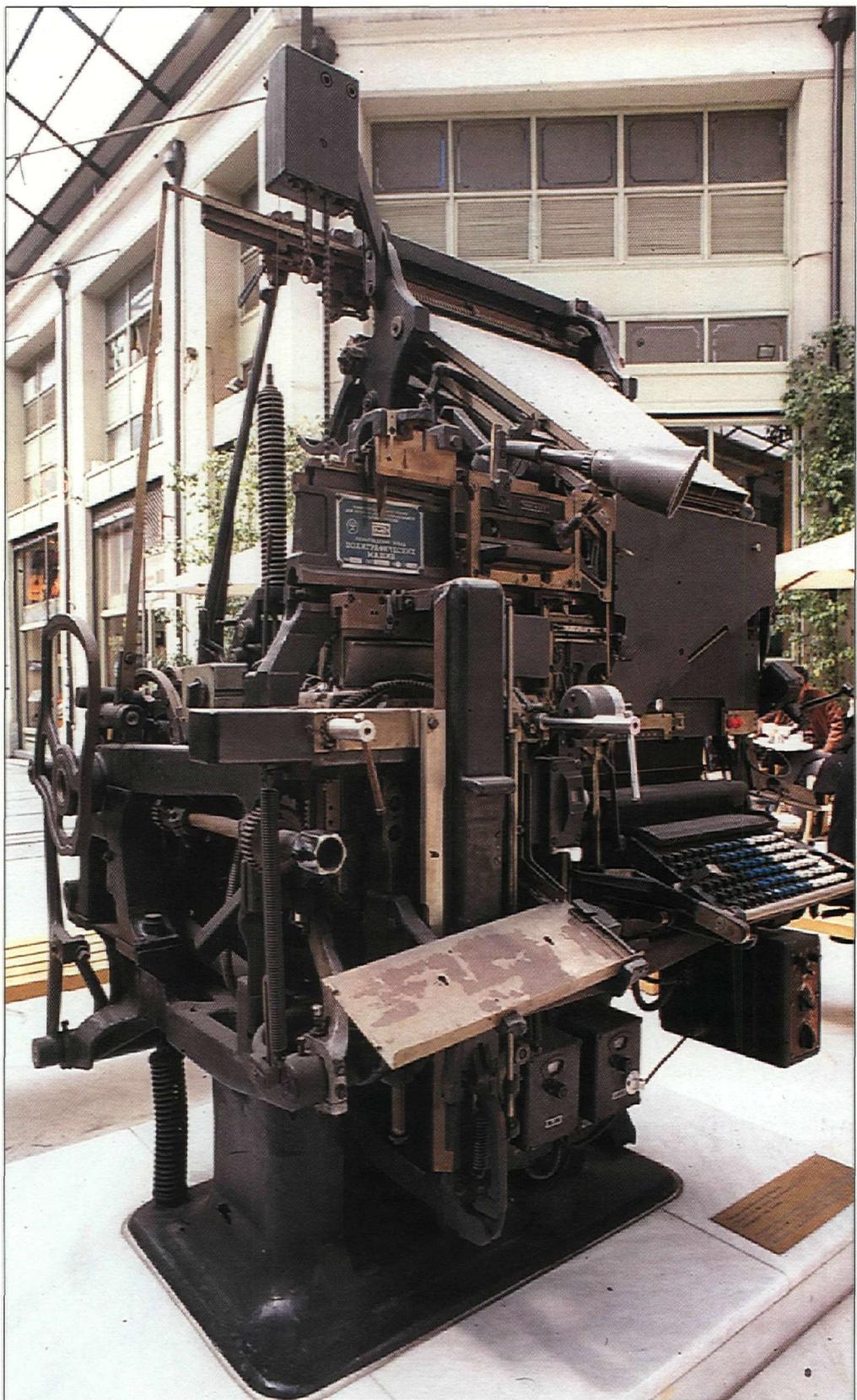
Einz. 10



Eitz. 11

Eitz. 12





Ein. 13

## ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Οἱ εἰκόνες 1-8 καὶ 12-13 εἰναι ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο «Μανούτιος»  
καὶ οἱ εἰκόνες 9-11 ἀπὸ τὴ μονοτυπία Ἀφῶν Παληβογάννη

- Eἰκ.* 1. Ξύλινο ἀναλόγιο μὲ πέντε ζευγάρια κάσες ξύλινες στὰ συρτάρια του καὶ τρία ἐπάνω. Τὰ δύο ζευγάρια βοηθᾶντας τοὺς ψηλούς τεχνίτες νὰ μῆ σκύβουν.
- Eἰκ.* 2. Ζευγάρι κάσας γεμάτο μεταλλικὰ στοιχεῖα. Τὸ πανωκάσι, ὅπως τὸ βλέπουμε: Ἀριστερὰ τὰ κεφαλαῖα, μὲ ἀλφαβητικὴ σειρὰ ἀπὸ ἐπάνω ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιά. Στὸ κέντρο τὰ φωνήντα, μὲ ἐνσωματωμένους τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα: ἀπὸ ἀριστερὰ κάτω πρὸς τὰ ἐπάνω, μὲ ἀλφαβητικὴ τάξη, ἔτσι στὴν πρώτη στήλη: ἄ, ἑ, ἡ, ἵ, ὁ, ὑ, ὥ, καὶ ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιά, πρώτη σειρά: ἄ, ἑ, ἡ, ἵ, ὁ, ὑ, ὥ, καὶ ἄ, ἃ, ἄ. Στὴν τρίτη δεξιὰ θέσῃ τοποθετοῦνται τὰ φωνήντα μὲ τὶς ὑπογεγραμμένες, τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα.
- Eἰκ.* 3. Βλέπουμε ἀπὸ ἀριστερά: α) τὸ συνθετήριο μὲ δύο σειρές γράμματα, (μέσα του), β) τὸ τσιμπίδι, ἀπαραίτητο κι αὐτὸ ἐργαλεῖο τοῦ τυπογράφου καὶ γ) δύο σειρές κείμενο τῆς λινοτυπίας — τὰ γράμματα κάθε σειρᾶς εἰναι σὲ ἔνα σῶμα.
- Eἰκ.* 4. Σελιδοθέτης ποὺ ἔχει ἐπάνω του: τέσσερις σειρές κεφαλαῖα γράμματα, μὲ ἔνα διάστιχο μεταξὺ τῶν σειρῶν· μέταλλα ἀνυψώσεως, ποὺ ἐπάνω τους στηρίζονται καὶ εὐθυγραμμίζονται μὲ τὰ γράμματα τὰ τσιγκογραφήματα-κλισέ, ἔνα κλισέ ποὺ παριστάνει τὸν δσιο Δαυὶδ καὶ ἔνα κομμάτι κόλλα διπλῆς ὄψεως, γιὰν νὰ στερεώνονται αὐτὰ ἐπάνω στὰ μέταλλα. Πρὶν τὴν ἀνακάλυψη τῶν μετάλλων, καρφώναμε τὰ τσιγκογραφήματα σὲ ξύλα κομμένα εἰδικὰ γι' αὐτὸν τὸ σκοπό.
- Eἰκ.* 5. Μὲ αὐτὴ τὴν δπτικὴ ἀντιμετωπίζει καὶ ἐπεξεργάζεται στοιχεῖα-μεταλλα ὁ διορθωτής-σελιδοποιὸς τυπογράφος. Δηλαδή, βλέπει καὶ διαβάζει ἀνάποδα τὰ γράμματα!
- Eἰκ.* 6. Στὴν πλάκα τοῦ πιεστηρίου εἰναι τοποθετημένες ὄκτω σελίδες (φόρμα), ἔτοιμες γιὰν νὰ τυπωθοῦν. Βλέπουμε ἐπίστης ψηλότερα τοὺς μικροὺς (τοπικοὺς) ρυθμιστὲς τοῦ μελανιοῦ, μὲ τὰ νούμερα.
- Eἰκ.* 7. Τυπογραφικὸ πιεστήριο τῆς Heidelberg ὅπως τὸ βλέπουμε καὶ τὸ χειριζόμαστε. Ἀριστερὰ τοποθετεῖται ἡ φόρμα (τὴν εἴδαμε στὴν εἰκόνα 6). Δεξιὰ βγαίνει τὸ φύλλο τυπωμένο (τὸ βλέπουμε στὴν εἰκόνα 8).
- Eἰκ.* 8. Ἐδῶ βλέπουμε τὴν ἐξαγωγὴ τοῦ τυπωμένου χαρτιοῦ. Τὸ λευκὸ φύλλο —στὸν πάνω χαρτοθέτη (πατάρι)— ἀφοῦ κάνει τὸν κύκλο του, ἔρθει, δηλαδή, σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴ φόρμα καὶ τυπωθεῖ ἀπὸ τὴ μία ὄψη, βγαίνει ξανὰ στὸ πίσω μέρος τοῦ πιεστηρίου —στὸν κάτω χαρτοθέτη (πατά-

ρι). 'Επάνω ἀπὸ τὸ τυπωμένο φύλλο διαχρίνουμε κάποιους καμπυλώτους σωλῆνες· αὐτοὶ, ἐνωμένοι μὲν ἕνα μικρὸ διαφανὲς δοχεῖο, παίρνουν λεπτή ἄσπρη σκόνη καὶ τὴ ρίγουν σὲ κάθε τυπωμένο φύλλο. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο δὲν ἐφάπτονται ἐντελῶς μεταξύ τους τὰ τυπωμένα φύλλα καὶ ἔτσι δὲν κινδυνεύουν νὰ μουντζουρώσουν (χτυπήσουν) μεταξύ τους, ὅταν ἡ ἐπιφάνεια ποὺ τυπώνουμε, γράμματα ἢ κλισέ, ἀπαιτεῖ πολὺ τυπογραφικὸ μελάνι.

*Eἰκ. 9.* Τὸ πληκτρολόγιο (κλαβιέ) τῆς μονοτυπίας. Ψηλά, στὸ κέντρο, διαχρίνεται τὸ ρολὸ τοῦ χαρτιοῦ ποὺ ξετυλίγεται ἀπὸ τὸ ἕνα καρούλι καὶ τυλίγεται στὸ ἄλλο καρούλι, «φορτωμένο» μὲ ὥλη.

*Eἰκ. 10.* Τὸ χυτήριο τῆς μονοτυπίας, τὸ δεύτερο —καὶ κυριότερο— ἀπὸ τὰ δύο τυμήματά της. Παρατηροῦμε τὸ ρολὸ τοῦ χαρτιοῦ, τοποθετημένο στὴ θέση του, νὰ ξετυλίγεται καὶ νὰ ξανατυλίγεται ἀντίστροφα ἀπ' ὅ, τι στὸ κλαβιέ, γιὰ τὴν παραγωγὴ τοῦ κειμένου σὲ μέταλλο. Τὸ μέταλλο, γράμμα-γράμμα, δημιουργεῖ τὴ σειρὰ ποὺ βγαίνει στὸν σελιδοθέτη (δεύτερο πλαίσιο). Βλέπουμε ἐπίσης, τὴν καπνοδόχο τοῦ ἀπορροφητήρα τῆς κάπνιας τοῦ λιωμένου μετάλλου.

*Eἰκ. 11.* Μητροθήκη μονοτυπίας. "Ἐγει, δηνας μπορεῖτε νὰ μετρήσετε,  $17 \times 16$  σειρὲς μητρῶν, ἤτοι 272 γράμματα. 'Η ταχύτητα παραγωγῆς τους στὸ χυτήριο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ μέγεθος τῶν στοιχείων. "Οσο μεγαλώνουν τὰ γράμματα, τόσο ἐλαττώνεται ἡ ταχύτητα παραγωγῆς. Πάντως, γιὰ νὰ ἔχουμε μιὰν ἰδέα, τὰ στοιχεῖα τῶν  $10'$  παράγονται μὲ ταχύτητα 155 τεμαχίων τὸ λεπτὸ περίπου.

*Eἰκ. 12.* Μεταλλικὸ τυπογραφικὸ στοιχεῖο. Διαχρίνεται ὁ ὄφθαλμὸς στὴν κορυφὴ τοῦ στοιχείου —γράμμα Ξ (ξὶ κεφαλαῖο)— καὶ τὸ σῶμα τοῦ στοιχείου. 'Η ἐγκοπὴ στὸ πλάι εἶναι ὁδηγὸς γιὰ τὸν στοιχειοθέτη.

*Eἰκ. 13.* Λινοτυπία. Εἶναι μαζὶ κλαβιέ καὶ χυτήριο. Δεξιὰ διαχρίνεται τὸ κλαβιέ καὶ ἀριστερὰ ὁ σελιδοθέτης ποὺ δέχεται τὶς παραγόμενες σειρὲς τοῦ μετάλλου. Τὸ καζάνι μὲ τὸ λιωμένο μέταλλο βρίσκεται στὸ κέντρο καὶ ἀριστερὰ τῆς μηχανῆς τῆς λινοτυπίας. 'Η ταχύτητα παραγωγῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ πολλοὺς παράγοντες: ἀπὸ τὸν λινοτύπη (στοιχειοθέτη), ἀπὸ τὸ σχῆμα τῆς σελίδας ἢ τῆς στήλης —ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ 28 τετράγωνα— ἀπὸ τὸ πάχος τῆς σειρᾶς, κ.ἄ. 'Επάνω δεξιὰ διαχρίνεται ἡ μία ἀπὸ τὶς τέσσερις στοιχειοθήκες (μαγκαζίνο), ποὺ περιέχει ὅλα τὰ στοιχεῖα-γράμματα. 'Η λινοτυπικὴ μηχανὴ μπορεῖ νὰ παράγει σειρὲς καὶ σὲ μονὲς στιγμές, ἤτοι 7', 9', 11' κ.τ.λ. ('Η μηχανὴ ποὺ βλέπουμε στὴ φωτογραφία εἶχε τοποθετηθεῖ, ἀρχικά, στὴ Στοά τοῦ Βιβλίου, στὸ Ἀρσάκειο καὶ στὴ συνέχεια μεταφέρθηκε στὸ κέντρο τῆς στοᾶς «Ορφέως»)).